

ВПЛИВ ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА НА ПРОЦЕС ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ГРОМАДИ

Жиленко Р.В., к.і.н., доцент,

Ужгородський національний університет

Ільченко Н.В.

Черкаський державний технологічний університет

В данной статье рассматриваются основные факторы внешней среды, которые влияют на процесс экономического развития громады. Внимание уделяется международным, национальным и региональным факторам, которые не подлежат полному контролю со стороны участников процесса экономического развития, но должны учитываться для создания успешного процесса экономического развития в каждой отдельной громаде.

The article is devoted to the main factors of external environment which influence community economic development process. The author analyzed international, national, and regional factors which are not fully controlled by the actors of community economic development process but should be taken into consideration to secure successful development process in each particular community.

Проблема та її зв'язок з науковими та практичними завданнями. Економічний розвиток громади (ЕРГ) відбувається в широкому контексті політичних, соціальних, економічних, культурних, правових, технологічних тощо факторів. Цей процес спрямований на перетворення соціальної реальності, взаємного пристосування, адаптації громади та зовнішнього середовища. Він здатен змінювати, трансформувати зовнішнє середовище, але проблемою є те, що залишається цілий ряд факторів, які не підлягають повному контролю з боку учасників процесу ЕРГ. Усвідомлення, розуміння та урахування цих факторів, цього зовнішнього середовища, здатність використовувати його, є необхідною умовою успішності процесу ЕРГ в кожній окремо взятій громаді. Отже, проблемою даного дослідження є аналіз впливу основних факторів зовнішнього середовища на процес економічного розвитку громади.

Аналіз досліджень та публікацій. Дослідження теорії і практики ЕРГ здійснювалося рядом канадських та німецьких вчених, таких як, Марк Розеленд, Джон Пирс, Келлі Воден, Джуді Бопп, Майкл Бопп, Мелані Конн, Шон Марк, Фло Френк, Ані Сміт, Карл Біркхольцер та інші. Джуді та Майкл Бопп більшість своїх публікацій присвятили проблемам розвитку людини та розвитку громад. Марк Розеленд, Шон Марк, Джон Пирс та Келлі Воден займалися питаннями сталого розвитку громад. Фло Френк, Ані Сміт та Карл Біркхольцер розробили практичні інструменти розбудови потенціалу громади.

Постановка завдання. Завданням даного дослідження є розглянути та проаналізувати вплив факторів зовнішнього середовища різних рівнів на процес економічного розвитку громади; виявити напрямки нейтралізації негативного впливу і використання можливостей громадами.

Викладення матеріалу та результатів. Економічний розвиток громади зазнає впливу ряду факторів регіонального, національного та міжнародного рівнів.

Навіть найменші громади, безумовно, знаходяться в системі факторів, які справляють значний вплив на їх розвиток. На місцевому або регіональному рівні до них можна віднести такі:

- адміністративна інфраструктура;
- інформаційна інфраструктура;
- наукова і технологічна інфраструктура;
- державна політика;
- нормативна база;
- соціокультурні особливості [1];
- успадковані особливості розвитку (path dependency).

Розглянемо для прикладу останній з факторів: успадковані особливості розвитку. Тут мається на увазі свого роду "залежність від пройденого шляху". Це залежність людей та громад від структури економіки, що склалася в регіоні, рівня освоєння території, демографічної ситуації, соціокультурних особливостей населення та неформальних інститутів (традицій та норм), що впливають на форми зайнятості, доходи, мобільність населення, а в більш широкому плані – на людський та соціальний капітал. Цей фактор доволі часто ігнорується або недооцінюється, оскільки все ще сильним залишається переконання, успадковане з радянських часів, про те, що вольовим рішенням можна створити будь-що

на "пустому місці". Створені в такий спосіб підприємства є яскравим прикладом важливості вищезгаданого фактору. Значна частина таких підприємств виявилася нежиттєздатною в перехідний період: монопромислові (монопрофільні) міста-заводи, які так і не стали містами з диверсифікованою структурою зайнятості і міським способом життя, деградують. Значна кількість підприємств, розміщених без врахування реальних витрат (транспортні витрати, стан інфраструктури, якість робочої сили тощо), не спромоглися адаптуватися до нових умов. В ринковій економіці вплив успадкованих особливостей розвитку є надзвичайно великим і значною мірою визначає "коридор можливостей" для розвитку регіону або громади [2].

Всі вище значені фактори відіграють важливу роль і на загальнонаціональному рівні. Відмінність полягає в тому, що якщо місцеві фактори є свого роду умовами, тлом, на якому відбуваються процеси економічного розвитку громади, то національні виступають скоріше в якості правил, меж, якими процес ЕРГ обмежений. На нашу думку, слід виділити чотири найбільш важливі групи національних факторів:

- законодавче поле;
- політичні фактори;
- економічні фактори;
- соціальні фактори.

Наприклад, економічні фактори включають курс національної валюти, митні тарифи та збори, інфляційні процеси, податки, міжбюджетні відносини, урядові субсидії, інвестиції тощо.

Нескладно прослідкувати те, як, скажімо, курс національної валюти може впливати на ЕРГ. Дешева національна валюта є надзвичайно вигідною для великих виробників-експортерів. Водночас, робить роботу соціальних підприємств, підприємств на основі громади та просто дрібних та середніх виробників, орієнтованих на внутрішній ринок, малорентабельною.

Слід зазначити, що різного роду фактори не слід розглядати окремо, оскільки вони, зазвичай, є тісно пов'язаними між собою та справляють комплексний вплив. Наприклад, на думку дослідників, загальнодержавні органи можуть і повинні підтримувати ЕРГ шляхом розробки законодавства, розробки і запровадження системи заходів та процедур, а саме:

- роз'яснення прав громадян на рівний доступ до можливостей та на самоорганізацію для колективних дій;
- зміцнення правового статусу добровільних об'єднань та громад;
- визнання ролі об'єднань громадян в управлінні та наданні послуг;
- вдосконалення правових, податково-бюджетних, політико-економічних та управлінських норм діяльності органів місцевого самоврядування;
- забезпечення сумісності галузевої політики та систем з принципом розширення повноважень органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян.

Останнім часом все частіше для позначення цілого комплексу міжнародних факторів вживається поняття "глобалізація". Неоднозначність впливу процесів глобалізації вже достатньо очевидна, особливо в країнах, що розвиваються та країнах перехідного типу. Глобалізація по-різному впливає і на об'єкти меншого масштабу – регіони, окремі громади.

Можемо виділити такі основні міжнародні фактори, що впливають на процес ЕРГ:

- міжнародні фінанси (доступ до джерел фінансування, притік/відтік фінансів);
- технології (доступність та доступ до технологій, технологічна нерівність та технологічне відставання);
- заборгованість (тісно пов'язана з попередніми факторами);
- ринок робочої сили (визначає кількість та якість робочої сили);
- торгівля (асиметричний, нерівнозначний обмін, який зазвичай нав'язується менш економічно та політично впливовим країнам, регіонам, громадам);
- часткова втрата державою свого суверенітету (згідно з позицією неолібералів, уряди не повинні займатися підтримкою охорони здоров'я, освітою, житловим фондом, питаннями зайнятості населення).

Як було зазначено вище, економічний розвиток громади відбувається в правовому полі, визначеному національним законодавством. Як і в будь-якій іншій сфері діяльності, законодавство може як сприяти економічному розвитку громади, так і створювати обмеження для цього процесу. Практика ЕРГ в Україні вказує на ряд обмежень, закладених у вітчизняне законодавство, а саме:

- одностороннє тлумачення поняття громада (під громадою мається на увазі тільки територіальна громада);

- обмеження для громадських організацій, особливо неприбуткових, щодо надання ними платних послуг (суттєво ускладнює забезпечення сталості організацій);
- відсутність можливості створювати соціальні підприємства та підприємства на основі громади у "чистому вигляді";
- обмеження у забезпеченні фінансування ЕРГ (зокрема, проведення різного роду фандрейзингу, реінвестування коштів, одержаних шляхом надання комерційних послуг тощо);
- складності, пов'язані із залученням громадських організацій до виконання державних, регіональних або місцевих програм;
- недосконалий механізм фінансування об'єднань громадян, відсутність пільг для донорів.

Водночас, не слід розглядати законодавство як обмеження у процесі ЕРГ. Вітчизняне правове поле надає значну кількість можливостей для цього процесу.

Процес економічного розвитку громади також зазнає політичного впливу на різних рівнях, але, безумовно, політична ситуація "на місцях", позиція та практика місцевої влади є визначальними. Доволі складно здійснювати ЕРГ за умов протидії місцевої влади. Натомість за підтримки місцевої влади та органів самоврядування ЕРГ може буди більш ефективним та динамічним. За всієї різноманітності шляхів взаємодії ЕРГ з політичним середовищем можна виділити дві основні стратегії:

- конкуренція;
- співпраця.

За умов реалізації конкурентної стратегії, основні політичні гравці та інститути розглядають ЕРГ як альтернативу існуючому стану речей, загрозу стабільності (часто удаваній), своїй владі та авторитету. Така стратегія є можливою у тому випадку, коли основні політичні гравці розглядають громаду як власний ресурс, поле конкурентної боротьби, джерело та засіб збагачення (примноження власної влади, авторитету, матеріального статку). Основними політичними гравцями в громаді є:

- підприємці, що представляють малий та середній бізнес;
- представники великого державного та недержавного бізнесу;
- представники кредитно-фінансових установ;
- губернатори, представники обласних адміністрацій;
- регіональні та місцеві депутати;
- "силовики" – міліція, СБУ, митниця, податкова інспекція;
- вчені – науковці та представники освітніх закладів;
- засоби масової інформації;
- духовенство.

Цілком очевидним є той факт, що реалізація конкурентної стратегії не є ефективною як для ЕРГ, так і для самих політичних гравців, оскільки суттєво знижує ефективність проектів і програм, розпилює матеріальні та людські ресурси, підриває стабільність та привабливість громади.

Реалізація стратегії, пов'язаної зі співпрацею вимагає зусиль, як з боку основних політичних гравців, так і з боку організацій, що представляють ЕРГ.

Зусилля з боку організацій, що представляють ЕРГ, повинні спрямовуватися на підтримку місцевого розвитку шляхом висунення ініціатив, що:

- легітимізують соціальний капітал та місцеві колективні дії в різних формах з метою надання громадянам права голосу та вибору;
- сприяють ствердженню демократичних норм та громадянських інститутів з метою підтримки прозорості та підзвітності;
- сприяють ствердженню таких суспільних цінностей, як рівноправність, соціальна справедливість та відповідальність на місцевому рівні [3].

Налагодження реальної співпраці потребує розв'язання цілого ряду проблем:

- проблема зміни поглядів, установок та практики, як в організаціях державного сектору, так і в громадянському суспільстві з метою узаконення таких цінностей, як справедливість, гнучке реагування, підзвітність та відповідальність;
- проблема управління складними процесами за участю багатьох зацікавлених організацій, як державних, так і неурядових, на різних рівнях;
- проблема подолання інституційних меж, що розділяють галузеві відомства, органи місцевого самоврядування й організації на основі громад через відмінності в їх інтересах та цінностях;
- проблема перерозподілу владних повноважень на користь місцевих, а не загальнонаціональних інститутів та надання переваги швидше громадам та громадянському суспільству, ніж державним чиновникам.

До технологічних факторів відносять глобалізацію досліджень, запровадження і технологій. Феномен техноглобалізму можна розглядати в трьох категоріях: як глобальну експлуатацію технологій, глобальну технологічну співпрацю, глобальне генерування технологій. Технологічний процес спричинив те, що світ, замість того щоб розширитися, у свідомості людей зменшився, став "глобальним селищем". Здійснюється перехід від економіки, в якій стратегічним багатством був капітал, до економіки, де таким багатством є знання та інформація. Так, як транспортна система переміщувала продукти в індустріальному суспільстві, зараз телекомунікаційна мережа, Інтернет, електронні банки "пересувають" продукти постіндустріального суспільства.

Технології стали однією з причин зростаючої нерівності між різними країнами, континентами, регіонами та громадами. Мова не йде лише про сучасні інформаційні технології, але про більш широке поняття. Наприклад, відсутність вітчизняної сучасної сільськогосподарської техніки змушує закуповувати її за кордоном. При цьому ціна техніки (засобу) значно перевищує вартість врожаю (продукту). За таких умов фермери потрапляють в боргову залежність. Для того, щоб виплатити кредит, потрібні іноді десятиліття, а техніка змінюється значно швидше. Тому досить часто трапляються ситуації, коли фермер не виплатив ще одного кредиту, а вже змушений брати новий, щоб купити новішу техніку, оскільки це необхідно для того, щоб витримати конкуренцію на ринку.

Ще один приклад виняткової важливості технологічного фактору для ЕРГ, пов'язаний з фінансуванням ініціатив громади. Не секрет, що переважна більшість інформації щодо можливостей фінансування знаходиться в мережі Інтернет. Організації та цілі громади, що не мають можливості користуватися електронним зв'язком, практично позбавлені доступу до цих джерел фінансування. Крім цього, важливим елементом технологічного фактору є наявність людей, здатних використовувати ці технології. А тому освіта тут відіграє не меншу роль, ніж доступність самих технологій.

Значний вплив на розвиток місцевих громад має розвиток міжнародних (глобальних) та національних ринків. Вплив першого пов'язаний зі стратегіями глобальної конкуренції та виникненням такого поняття як "світовий продукт". З'являється все більше товарів, про які можна сказати: вироблено в світі. Створюється свого роду спільний простір, який стирає національні, регіональні і міжнародні виміри. Глобалізація ринку стосується всіх сфер його функціонування. Змінам підлягають всі пов'язані з ним інститути. Еволюції зазнають спосіб мислення, правила і норми поведінки. Функціонування на глобальному ринку накладає на поведінку учасників якісно відмінні обмеження, ніж ті, які пов'язані з логікою функціонування на національному чи регіональному ринках. Важливим елементом, а також одночасно і фактором глобалізації ринку є динамічний розвиток транснаціональних корпорацій (ТНК). ТНК не пов'язані з конкретною країною, регіоном. Вони так само легко уходять з регіонів чи ринків, як і приходять туди. Світовий ринок не тільки створює світовий продукт, який знищує місцевого виробника через конкурентну боротьбу, але й формує масову культуру споживання, в якій місцевому продукту часто не залишається місця. Тому вже не виглядає дивним, що в сувенірних магазинах канадських індіанців продаються індіанські "традиційні" речі, вироблені в Китаї, або в магазинчику на вершині другої по величині гори Шотландії – гірське каміння з Мексики.

Однак, не слід розглядати світовий ринок як фатальне для місцевої економіки явище. Уніфікація та гонитва за обсягами, характерні для глобального ринку, залишають істотну нішу для оригінального місцевого продукту. Навіть, до певної міри, підсилюючи його значущість та конкурентну спроможність.

За умов ретельного аналізу ринку, планування та маркетингу, місцева продукція та послуги здатні конкурувати. Прикладом може стати виробництво соку з дикоростучих ягід в Естонії. Кілька років тому невеликому виробнику вдалося налагодити випуск соку, і тепер по всій країні поряд з автоматами Кока-Коли можна побачити машини, де продається сік, вироблений з дикоростучих ягід, який користується великою популярністю серед споживачів.

З міжнародним ринком тісно пов'язаним є національний ринок. Саме через нього світовий ринок справляє свій вплив на місцеву економіку. Національний ринок, через складні процеси взаємодії глобального ринку та національної політики, формує курс національної валюти, митні тарифи та збори, визначає рівень інфляції, оподаткування, міжбюджетні відносини, рівень урядових субсидій, інвестицій, іноземної допомоги.

Національний ринок, як і глобальний, поряд з загрозами, несе і можливості для місцевого виробника товарів і послуг. Наприклад, поява в населеному пункті мереженого супермаркету знищує місцеві крамниці, але водночас дає можливість місцевому виробнику продовольчих товарів значно розширити свій збут.

Природне середовище справляє безпосередній вплив на процес економічного розвитку громади, оскільки є його невід'ємною складовою. Природне середовище є основним ресурсом, за допомогою здійснюється розвиток громад, але разом з тим необхідно пам'ятати, що однією з цілей економічного розвитку громади є господарювання в такий спосіб, який здатен забезпечити прийдешнім поколінням обсяг природних ресурсів на тому ж рівні, яким користуємося ми.

Історичний та культурний фактори економічного розвитку громади, в значній мірі як і природне середовище, можна розглядати з різних аспектів. Історія і культура громади є одним з найважливіших ресурсів, необхідною складовою капіталу громади (традиції, система цінностей, культурна спадщина, мистецтво, соціальна історія).

Культура може розглядатися не тільки як капітал, але і як потенціал громади. Термін "культурний капітал" використовується для того, щоб привернути увагу до того факту, що нова економіка вимагає врахування економічного компонента в культурно-виробничій сфері.

Інвестиції в людей відіграють фундаментальну роль в економічному розвитку громади, тому інвестиції в технології можуть лише в до певної міри скоротити бідність або покращити життя малозабезпечених верств суспільства, якщо вони не супроводжуються зусиллями з розширення здібностей даних груп громадян. Освіта та підвищення кваліфікації – два найважливіші елементи, що допомагають окремим людям, громадам і навіть цілим країнам досягнути успіху в сучасній економічній системі. Саме тому вони повинні бути складовою частиною будь-яких проектів економічного розвитку.

Людський потенціал, його розвиток, є тісно пов'язаними з освітою. В процесі економічного розвитку громади це проявляється з повною очевидністю. Важливим фактором будь-якої ділової активності є наявність розвинутої мережі освітніх закладів (формальних та неформальних), дослідницьких установ. Освітні заклади є не тільки джерелом висококваліфікованих кадрів, але й виступають ініціаторами конференцій та семінарів, стимулюють різного роду інновації, які знаходять своє продовження в підприємницьких проектах. Наявні наукові та освітні заклади є важливим фактором підтримки бізнесу в регіону або громаді.

Ще одним важливим фактором розвитку громади є створення та підтримка високого рівня кваліфікації кадрів. Зрештою, розвиток громади залежить від рівня кваліфікації людей, що в ній працюють, а цей рівень залежить в значній мірі визначається регіональною політикою в сфері освіти, а також якістю життя та навколишнього середовища, що приваблює людей. Важливим є намагання створювати нові робочі місця таким чином, щоб вони були високооплачуваними, вимагали високої кваліфікації і через це сприяли б економічному розвитку.

Виняткове значення освіти для економічного, та й будь-якого розвитку, особливо помітне в наш час. Поряд з поняттями економічної нерівності, матеріальної, політичної тощо, останнім часом з'явилося поняття "інформаційної нерівності". Це поняття можна розглядати як в широкому так і в вузькому розумінні. В широкому контексті цим терміном позначають відмінність (нерівність) у доступі до інформації, до накопичених в суспільстві знань, що в значній мірі пов'язано з відмінностями у рівні освітньої підготовки. Останнім часом явища, що помічаються в сфері освіти, особливо середньої, свідчать про серйозні протиріччя між декларованою демократизацією та диференціацією, що реально відбувається. Вона пов'язана з процесом розшарування суспільства. Водночас, посилюються відмінності у рівні і якості освіти між центром та периферією. Одним із шляхів вирішення цієї проблеми, поряд з загальним зміцненням системи освіти та поширенням освітніх послуг, може стати широке запровадження сучасних інформаційних технологій в освітнє середовище.

У вузькому значенні інформаційну нерівність слід розуміти новий різновид соціальної диференціації, що витікає з різних можливостей використання новітніх інформаційних та телекомунікаційних технологій. Доступність останніх є тісно пов'язаною з різними розмірами доходів, рівнем освіти тощо.

Слід зазначити, що всі різновиди освіти мають важливе значення для економічного розвитку громади:

Обов'язкова початкова освіта. Обов'язкова безкоштовна початкова освіта для всіх дітей відіграє вкрай важливу роль, оскільки допомагає дітям одержати базові навички грамотності, які допоможуть досягти успіху в суспільстві. Це також буде сприяти економічному розвитку громади, регіону, країни завдяки наявності кваліфікованої, продуктивної робочої сили.

Доступна середня та професійна освіта. Все більше галузей економіки вимагають високого рівня освіченості та кваліфікації від зайнятих в них людей. Все важче стає знайти роботу, або створити бізнес маючи лише початкову освіту. А тому компаніям та організаціям слід сприяти розширенню доступу до середньої освіти, особливо для маргінальних та малозабезпечених груп.

Можливості одержання вищої освіти. Не секрет, що в більшості країн світу саме університети є джерелом знань, які потім лягають в основу бізнес-проектів. Крім того, саме вищі навчальні заклади готують висококваліфікованих фахівців, без яких неможливо вже уявити більшість галузей економіки.

Підвищення кваліфікації. Підвищення кваліфікації повинне стати безперервним процесом, оскільки він здатен забезпечити як для окремих людей так і для організацій можливість в повному обсязі використовувати потенціал сучасних технологій. Нестача кваліфікованих робітників призводить до того, що такі підприємства менше інвестують, їх можливості є доволі обмеженими. Це завдає, зрештою, збитків конкурентній спроможності не тільки підприємства, але й усій громаді.

Для вирішення проблем, пов'язаних з підвищенням рівня освіти в громаді необхідно:

- розробити стимули для одержання освіти та проходження практичного навчання;
- покращити якість освіти на всіх рівнях;
- вдосконалити освіту та практичне навчання в сфері бізнесу.

Висновки та напрямки подальших досліджень. В результаті проведеного дослідження було виявлено ряд факторів різних рівнів (міжнародного, національного, регіонального), які здійснюють значний вплив на процес економічного розвитку окремої громади. Деякі з розглянутих факторів є загрозами для розвитку, деякі виступають можливостями. Розуміння впливу цих факторів дозволить громадам виробити реакції на негативний вплив зовнішнього середовища та розробити стратегії для свого розвитку. Подальшими напрямками дослідження є розробка інструментарію та методик по зменшенню негативного впливу зовнішнього середовища на економічний розвиток окремої громади.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анисова Н., Попов А., Тютрина М. Конкурентные преимущества города: стратегический подход. www.suncontract.ru
2. Социальный атлас российских регионов / Тематические обзоры. Экономическое состояние и бюджетная политика. www.socpol.ru
3. Проект – материал к дискуссии по вопросам МР. Executive Summary_Russian Last saved on June 14, 2004.